

значна кількість закарпат. правосл. русинів-українців, яких він підтримував у їхньому спротиві унії.

Літ.: История Венгрии, т. 1. М., 1971; Коротка історія Угорщини. Ниредьгаза, 1997; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. Ужгород, 1999; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001.

С.В. Віднянський.

РАКОЦІ (Rákoczy) Дердь II (30.01.1621—07.06.1660) — син угор. магната Дердя I Ракоці, після смерті батька був обраний у жовтні 1648 князем Трансильванії і залишався ним до самої смерті. Продовжував антигабсбургську політику свого батька, був претендентом на угор. корону після смерті герм. імп. і угор. короля Фердинанда III Габсбурга 1657. Підкорив собі Валахію та Молдову. Відкрив і підтримував протестантські колегіуми. До одного з них, у Шарошпотоці (Угорщина), запросив для викладання «вчителя народів», великого чеського педагога Яна-Амоса Коменського. 1648 і 1649 в м. Мукачеве були посланці гетьмана Б.Хмельницького, які вели переговори з Р. про спільні дії проти Польщі, а 1656 у *Мукачівському замку* вони підписали договір про взаємодопомогу. Претендуючи на цей раз на польс. корону, Р. заручився також допомогою швед. короля Карла X Густава. Однак його похід на Польщу 1657, здійснений без дозволу осман. султана Мегмеда IV, був невдалим. Незадоволена його діями Османська імперія направила проти нього військо крим. хана Мегмед-Геря IV, яке на польс. землі захопило в полон усю його армію, самому Р. з кількома прибічниками вдалося втекти додому (див. *Вишнівчанська катастрофа трансильванської армії 1657*). Польс. шляхта, у свою чергу, напала на пн. частину Угорщини: об'єктом її пограбувань стали і понад 300 населених пунктів Мукачівської домінії, але сам Мукачівський замок не був узятий, позаяк, поки Р. воював, його мати Жушанна Лорантфі продовжила перебудову Мукачівського замку, розпочату ще її чоловіком Дердем I Ракоці. За допомогою франц. інженерів до старого,



Дердь II Ракоці. Гравюра 17 ст.

т. зв. Верхнього, замку були побудовані ще два — Середній і Нижній, а сам замок був обнесений валами та ровом і набув вигляду типової середньовічної споруди з високими вежами й могутніми bastіонами. 1658 Мукачеве й домінія перейшли у спадок від матері до Р., який через 2 роки в бою під Коложваром (нині м. Клуж-Напока, Румунія) із турками (травень 1660) зазнав нищівної поразки, був смертельно поранений і невдовзі помер. До рук турків перейшла найважливіша прикордонна фортеця Трансильванського князівства — Варад (нині м. Орадя, Румунія) — із провінцією, а Мукачівська домінія була розділена на дві — Мукачівську та Чинадіївську. Після цього територіально урізане й матеріально спустошене Трансильванське князівство втратило зовнішньополіт. вагу і роль оборонця угор. незалежності.

Літ.: История Венгрии, т. 1. М., 1971; Коротка історія Угорщини. Ниредьгаза, 1997; Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. Ужгород, 1999; Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2001.

С.В. Віднянський.

РАКУШКА-РОМАНОВСЬКИЙ (Ракушенко, Рікушченко, Ракушчина, Рокушко) **Роман Онисимович** (1623—1703) — держ. і церк. діяч 2-ї пол. 17 ст. Н. в м. Ніжин, куди його батько прибув із Романівки (нині село Таль-

нівського р-ну Черкас. обл.). Ім'я Р.-Р., козака *Ніжинського полку*, вперше зустрічається в «*Рескрипті Війська Запорозького*» 1649. 1654—55 він — «ревізор скарбу військового» і «дозорця скарбу військового в полку Ніжинським». Наступного 1656 перебував під Ригою (нині столиця Латвії) в царському таборі. Як ніжинський сотник (1658—63) брав участь у відновленні союзу гетьмана І.Виговського із крим. ханом Мегмед-Герем IV; 1659 Р.-Р. — полковий суддя, у складі делегації від Ніжина їздив до Москви, а 1660 брав участь у переговорах з Польщею в Борисівській комісії. Незабаром Р.-Р. — ніжинський полковник наказний. Разом із групою «значних» козаків наказного гетьмана Я.Сомка та ніжинського полк. В.Золотаренка був на «*Чорній раді*» 1663. Несподівано став одним із соратників гетьмана І.Брюховецького і в його уряді видав фінансами і держ. госп-вом. 1663 брав участь у поділі Ніжинського полку на 3 окремі: Ніжинський полк, Стародубський полк і Сосницький полк. Гетьман І.Брюховецький доручив йому владу над згаданими 3-ма полками, а також і над Київ., Прилуцьким, Лубенським і Полтавським; також видав млинарством *Лівобережної України*. 1665 якийсь час виконував обов'язки наказного ніжинського полковника. Держ. і політ. кар'єра Р.-Р. обірвалася 1667 з кінцем гетьманування І.Брюховецького. Наприкінці 1668 внаслідок конфлікту з гетьманом Д.Многогрішним він з'явився в Брацлаві протопопом (1668—75). 1670 їздив посланником гетьмана П.Дорошенка і митрополита Київського Йосифа Нелюбовича-Тукальського до константиноп. патріарха Мефодія III із проханням затвердити Йосифа Шумлянського львів. єпископом. Тут він домігся патріаршого прокляття Д.Многогрішного. 1676 Р.-Р. як духовна особа знову з'явився на Лівобережжі в Стародубі, де одержав парафію і прожив із родиною аж до своєї смерті 1703. Авторитетні дослідники М.Петровський, М.Грушевський та ін. переконливо довели, що Р.-Р. був автором *Літопису Самовидця*.

Літ.: *Петровський М.* Нариси історії України XVII — початку XVIII ст. (досліди над Літописом Самовидця). Х., 1930; *Грушевський М.* Самовидець Руїни та його пізніші відображення. «Український історик», 1991—92, ч. 112—115.

Я.І. Дзира.

РАКУШКИ-РОМАНОВСЬКІ — козацько-старшинський рід, імовірно шляхетського походження, вихідці із Брацлавщини. Засновник роду Р.-Р. **Онисим** (Ониско) Ракушка переселився з м. Романівка (нині село Тальнівського р-ну Черкас. обл.) «на слободу» до *Ніжина* в 1620-х рр., там зблизився з козацтвом. Найвідомішим представником роду був **Роман Онисимович** Р.-Р. (див. *Р. Ракушка-Романовський*; 1623—1703), *генеральний підскарбій* в уряді *І. Брюховецького*, найбільш вірогідний автор *Літопису Самовидця*. Його сини: **Петро Романович** (р. н. невід. — п. перед. 1701) 1693 мав звання *військового товариша Стародубського полку*; **Іван Романович** (р. н. невід. — п. між 20 квітня і 4 травня 1708) 1682—87 та 1690—1705 посідав уряд мглинського *сотника*, 1689 — полкового *хорунжого*, а протягом 1705—08 — полкового судді Стародубського полку; **Костянтин Романович** (р. н. і р. с. невід.) із 1705—09 — значний товариш Стародубського полку, а 1723—28 — *значковий товариш* Стародубського полку. **Григорій Петрович** (р. н. і р. с. невід.) із 1706 носив звання *значкового товариша Ніжинського полку*, протягом 1717—30 посідав уряд *сотника* Ніжинської новоміської полкової сотні, а 1727 виконував обов'язки *ніжинського полковника наказного*. **Григорій Іванович** (р. н. невід. — п. перед 1751) 1736—50 обіймав сотенний уряд у Ніжинській третій полковій сотні. **Петро Іванович** (р. н. невід. — п. 1732) — *значковий товариш* Стародубського полку 1708—32, у 1710 — *знатний військ. товариш*, брав участь у Гілянському поході 1725—29. Його брат **Володимир Іванович** (р. н. невід. — п. після 1743), *військ. товариш* 1721, *бунчуковий товариш* Стародубського полку з 1725, також брав участь у Гілянському поході 1725—29. **Петро Григорович** (р. н. невід. — п. перед 15 червня 1753) після

смерті батька з лютого 1751 обіймав уряд *сотника* Ніжинської третьої полкової сотні. **Василь Петрович** (бл. 1742 — після 1798) з 1756 служив *канцеляристом* у ніжинській полковій канцелярії і полковому суді; із 1759 — *військовий канцелярист Генеральної військової канцелярії*, згодом — Малорос. колегії; 1756 отримав звання *військ. товариша*; протягом 1765—69 виконував обов'язки *Ніжинського поштмейстра*; 26 лютого 1769 отримав призначення на уряд *сотника* Ніжинської четвертої полкової сотні, 4 квітня 1782 пожалуваний званням *бунчукового товариша*; протягом 1784—86 обирався депутатом від ніжинського дворянства; із 1787 — *прем'єр-майор* у відставці. У серед. 19 ст. рід Р.-Р. згас.

Літ.: *Модзалевський В.Л.* Малоросійський родословник, т. 4. К., 1908; *Петровський М.* Нариси історії України. Х., 1930.

В.М. Горобець.

РАЛЬЦІ (однина — *ралець*) — натуральна і грошова данина залежних категорій населення *козацькій старшині*, міській адміністрації, священникам та ін. у *Гетьманщині* 2-ї пол. 17 — 18 ст. Їх розмір не був сталим. «Дача на *ральці*» здійснювалася у вигляді «подарунків» кілька разів на рік, як правило, на Пасху та Різдво. Вона нерідко називалася «поклоном» і чітко відмежовувалася від *хабаря*, офіційно визнавалася владою. Незважаючи на те, що Р. не раз заборонялися *гетьман. правлінням* і *царським урядом* уже в 1-й чв. 18 ст., їх місцями продовжували збирати і в 19 ст., напр., у *Києві*, в окремих селах *Полтавщини* та *Київщини*. У деяких регіонах України згадки про Р. збереглися в нар. пам'яті й донині.

Літ.: *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст. К., 1959; *Борисенко В.Й.* Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. К., 1989; *Гуржій О.* Гетьман Іван Скоропадський. К., 1998; *Його ж.* Податне населення України XVII—XVIII ст.: Нариси з історії та статистики. Черкаси, 2009.

О.І. Гуржій.

РАНГИ ЗНАЧНОГО ВІЙСЬКОВОГО ТОВАРИСТВА — ієрархіч-

на структура неурядової старшини *Гетьманщини* (із серед. 17 ст. до 1780-х рр.). Виникнення та еволюція Р.з.в.т. засвідчили типологічну схожість укр. *нобілітету* раннього Нового часу з ін. *елітами* Центр. Європи. Процеси, завдяки яким постала *Гетьманщина*, були направлені проти панування *шляхетства Речі Посполитої* і, одночасно, на встановлення влади нового *нобілітету* із середовища *козацької старшини*. Вивіщення *військово-політ. верхівки* *Гетьманщини* проходило двома шляхами: поверненням до традиційного *шляхетського статусу* та творенням *самобутньої системи* Р.з.в.т. Ще *О.Єфименко* відмітила, що епітети «старшого», «меньшого» постійно супроводжували слово «товариство». «Старшое» становили *багаті, енергійні, освічені, досвідчені*, й саме вони займали посади у *Війську Запорозькому* та поступово *обзаводилися правами та привілеями*, які мала *шляхта* *Речі Посполитої*. Зародження, формування й еволюція Р.з.в.т. належали до внутр. процесу розвитку укр. державності раннього Нового часу. Від початку існування *Гетьманщини* ієрархія Р.з.в.т. конкурувала зі *шляхетською моделлю* *сусп-ва* *Речі Посполитої*. У сфері *суспільно-політ. уявлень* *світської інтелектуальної еліти* *Гетьманщини* ієрархія Р.з.в.т. була представлена *козац. ідеєю*, а прагнення досягнення статусу *нобілітету* *Речі Посполитої* — *шляхетською*.

У 2-й пол. 17 ст. значна частина *козацтва* позначала свій ранг *неусталеними термінами*: «*військовий товариш*», «*знатний військовий товариш*», «*значний товариш полку*», «*значний товариш сотні*», «*значний і заслужений військовий товариш*», «*славетний і значний військовий товариш*» та ін. Новим етапом розвитку Р.з.в.т. стало *гетьманування* *І.Самойловича* та *І.Мазепи*. Стабільність у *лівобереж. Гетьманщині* з 1680-х рр. привела до *усталення соціальних норм*. За *соціально-економічним, політико-культурним* та *юридичним критеріями* *Гетьманщина* *уподібнилася* до *країн Центр. Європи*. Добі *І.Мазепи* належить *утвердження інституту знатного (значного) військового товариства*. У